

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1890. jan.

Bersier Jenő. — Gróf Delaborde Gyula. — Ifj. Coquerel Athanáz özvegye.

Szerkesztő ur!

Utóbbi levelem óta a franciaországi protestánsok nagy veszteséget szenvedtek Bersier lelkész halálában, mely nov. 19-én váratlanul következett bé, 58 éves korában. Bersier Jenő neve ismert volt Franciaországon kívül és ő a franciaországi protestantizmusban oly nagy szerepet játszott, hogy haláláról lehetetlen meg nem emlékezni. Különben is hálátlanság lenne, hogyha a francia protestánsok nem mutatnának kegyeletet és méltánylatot az iránt a férfit iránt, kit tehetségei teljes erejében, melyekkel még oly sokat ígért, ért el a halál. A lapok csakugyan felekezeti különbség nélkül elismeréssel adóztak az ő értelmi, erkölcsi és vallási kitünő tulajdonainak. És ez a maga rendén volt. Az ember különbözhetik másoktól a theologiai fogalmakban, vallási és egyházi nézetekben, de azért mindig elismeréssel lehet az erkölcsi emelkedettség, az egyenes lelkiismeret és a szív nemessége iránt. E sorok írója is nem osztozik Bersier vallási s még kevésbé az egyházra vonatkozó nézeteiben; de nagyrabecsüli az ő vallásos értékét. Bersier a szó teljes értelmében ember volt; hatalmas és eredeti egyéniség. Nem az, ki akar, de az akarat mégis nagy kiegészítő eszköz. És annak nagy szerepe is volt az ő egyénisége formálásában. Nem az első ugrással lett azzá a mi volt, hanem hosszas és fáradságos törekvés útján, mely eleinte nehéz, sőt lehangelő volt.

Bersier (Jenő — Arthur — Ferencz) született 1831. febr. 5-én Sweitzban Vand canton Morges nevű helységében — kevésbé vagyonos szülőktől. Elődei francia eredetűek voltak, kik a nantesi edictum visszavonása után menekültek Sweitzba. Bersier klasszikus tanulmányait Genfben végezte, aztán Párisba jött theológiát tanulni; de nem sokáig maradhatott itt, szűk anyagi viszonyai miatt kénytelen volt tanulmányait félbe szakítani és az Egyesült Államokba menni, hol tanítással foglalkozott. 1850-ben visszajöve a genfi theologiai akademián folytatta theologiai tanulmányát s később hallgatott előadásokat Németországon a hallei és göttingiai egyetemeken is. Ő tehát lelkiismeretes előkészület után lépett a papi pályára. Először Páris egyik külvárosában, St. Antoineban nyert állomást, hol többnyire munkás osztály lakik. Itt három év alatt gazdag tapasztalatokat szerzett; megtanulta ismerni a munkás népet, a melyet

azután is mindig szeretett s a melyre helyzetüket jól fogva felülvős befolyást gyakorolt. Azok az értekezletek, melyeket ő a Barbés boulevardon rendszeresen tartott, s melyek közül a legutóbbit éppen közvetlen halála előtt tartotta, eléggé mutatják, hogy mennyire rokonszenvezett a munkás osztállyal. A St. Antoineban töltött három év után a Taitbout egyháztól kapott meghívást, hol rajta kívül még Fisch és Pressensé voltak papok. Itt több évig maradt a legnagyobb buzgósággal teljesítve elhivatását. Azonban az egyházi nézetekben felmerült különbségek szakadást idéztek elé s ő megvált szabadegyházi társaitól, de rokonszenvét irántok mindig megtartotta és velük mindvégig a legjobb barátságban élt.

Akkor még senki sem ismerte Bersierben a hatásos és népszerű szónokot, melyet később ismert meg benne a közönség. Sőt a mint maga beszélte, barátai nem nagyon biztatták, hogy folytassa a prédikálást, mire úgy látszik nem láttak benne elég hivatottságot. Szerencse, hogy nem kedvetlenedett el, hanem ugyszólván egy benső hangnak engedelmességre rendületlenül kitartott, hogy minden ellenkező látszatok ellenére is szónok legyen. Ugy látszik, hogy ő e tanácsok következtében egy ideig nem prédikált és midőn elhatározta, hogy ismét visszatér a szószékhez, beszédeit több éven keresztül le kellett írnia és könyv nélkül megtanulnia. Bármint legyen, az ő kitartó törekvését fényes siker koronázta. Ez alkotta meg benne azt a hatalmas, erős egyéniséget, ki többet nem ismert legyőzhetlen akadályokat, ha egyszer az elérendő cél előtte tisztán állott. S csodálatos, hogy ő, a ki az akarat ereje által lett szónok, nem bámulta a nagy hitszónokokat. Ugy találta, hogy azok igen sokat szenteltek a formának, a külsőnek. S csakugyan B. kevésbé is hasonlított, legalább a XVII-ik száz hitszónokaihoz.

Attól kezdve, hogy megvált a szabadegyháziaktól, minden erejét arra a munkára fordította, melyet Neuilly-ben 1866-ban kezdett, esti istentiszteleteket tartva. Ez isteni tiszteletek oly nagy látogatottságnak örvendettek, hogy két év múlva már külön templomról kellett gondoskodni. E templom, mely 1874-ben „l' Eglise de l' Etoile“ nevet vett fel, önkéntes adományokból építettett, valamint a hozzácsatolt iskola is. Itt nyilvánult Bersier egyénisége a maga sajátos és bevégzett modorában. Szükségét érezte annak, hogy neki külön temploma, istentisztelete, külön liturgiája és éneke legyen, a saját felfogása szerint. Nem hagyhatjuk azonban megjegyzés nélkül, hogy ez individualismus veszélyes is lehet, főleg Franciaországban. Nem szabad feledni, hogy itt a protestantismus gyöngé minoritás, melynek erőit nem szétforgácsolni, hanem egyesíteni kell. Megengedem, hogy emez individualismusnak meg van a maga jó oldala, sőt előnye az Egyesült Államokban, mert ott a protestansok többségben vannak s mind eme különleges egyházaknak nyújthatnak táplálékot, ha még oly számosak is. Azok, a melyek magukban hordják az élet és tartósság alapelemeit, fennmaradnak, a többiek eltűnnek, de a nélkül, hogy az egész e miatt szenvedne. Franciaországban egészen más a helyzet. A mi kicsiny számunk nem engedi meg, a külön-

leges társulásokat, a végtelenig. Bárminő életteljes legyen e vagy ama kicsiny társulat, félni lehet, hogy ha az a kivételes személyiség, ki annak a feje és szive, lenni megszűnik, vele együtt a társulat is oda lesz. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy így történik ez Bersier művével is, de mindig tartani lehet az ily esettől. Hogy vajjon ő gondolt-e erre? nem állítom. De mindenesetre különös, hogy 1877-ben a „Párisi reformált Egyház“-hoz kívánt csatlakozni „pasteur auxiliaire“ czimmel. Ugy látszik azt akarta, hogy az ő külön egyháza is, követve az ő példáját, bélépjék a reformált egyház közösségébe. Ettől fogva teljesen az orthodox párt hivatalos zsinati szervezetéhez csatlakozott. Három évig volt az állandó zsinati bizottság elnöke. S mindig szerepet játszott a hivatalos zsinati összejövetelekben. Szóval, ugy látszik, hogy érett megfontolás után szükségét érezte annak, hogy az ő egyházát a közös egyház védelme alá helyezze, hogy az ugy tekintessék, mint a franciaországi reformált egyház része, habár a maga saját liturgiáját fentartotta. Így tehát egyfelől megkivánta óvni függetlenségét a maga körében, hogy ott a saját felelősségére cselekedhessék; másfelől pedig a nemzeti egyházzal egyesülve kívánt lenni, hogy ne tekintessék dissidensnek.

Több éven keresztül kereste az eszközöket a reformált egyház töredékeinek egyesítésére. Többször lépett fel békitőleg, hogy az orthodoxok és liberalisok közt közeledést hozzon létre zsinati alapon. Ez dicséretes és nemes szívből jövő szándék volt, de megvalósítani a pártok feszültsége miatt nem lehetett. Az orthodoxok ugy találták, hogy igen nagy engedményeket tesz a liberalisoknak, a liberalisok meg, kevésre becsülték, a mi nékik ajánlatott. És az nem is lehetett másképpen. Az orthodoxok semmit se akartak engedni dogmai téren; a liberalisok meg nem akartak bémenni a zsinatba dogmai feltételek mellett, ők a zsinatot csakis a közigazgatás szempontjából pártolták. Bersiernek minden törekvése mellett is a két párt kibékítése nem sikerült s az 1879-ki hivatalos zsinat óta külön vannak egymástól szakadva. Kétes, hogy a mit ő nem vihetett keresztül, valaki utánna fogja-e megpróbálni. Mert benne tényleg meg volt minden feltétel az egység létrehozására, hogyha az lehetséges lett volna. Ő a béke, a szív embere volt; békítő és rábeszélő egyéniség. Én azt hiszem, hogy ő tévedett, midőn a zsinatokban kereste a gyógyszert az egyházak lecsendesítésére és elélhaladására. De azt el lehet mondani róla, hogy őszinte volt és ha csalódott, ez jóhiszeműleg, hátsó gondolat nélkül történt. Az uralkodás egészen távol állott az ő szellemétől. Mély tisztelettel viseltetett az emberi lélek iránt s véleményét, bármily erős volt is meggyőződése, sohasem erőszakolta másokra. Nem egyszer volt alkalmam látni, hogy mily békésszellemű volt B. és hogy az ő orthodoxyája mennyire különbözött a rendes orthodoxyától. Neki voltak is barátai mind a két párton. A leg-erősebb meggyőződésű liberalisok is ragaszkodtak hozzá s nemcsak tisztelettel, hanem mély rokonszenvvel viseltettek iránta.

Bersier rendkívüli munkásságot fejtett ki egyházi, irodalmi, szónoki és jótékonyági téren. Tehetségeit ugy szólva pazarolta

kimélet nélkül. Gyakran fejezte ki azt az óhajtást, hogy „életét papságával végezze és papságát életével“. Ugy is történt. A halál működése közben találta őt. Midőn egy vallási összejövetelen értekezést olvasott fel, hirtelen rosszul lett s pár órával később megszűnt élni. Résen állott az utolsó pillanatig. Mennyi jó ügyet segített ő elő e tevékenységével! Ennek köszönhetjük többek közt azt, hogy ma a Coligny szobra áll. Ő rendesen résztvett a vallási társulatok gyűlésein is s nem egyszer tartott ott értekezést, mi mindig nagy érdeket kölcsönzött az évi összejöveteleknék. Neki megvolt a tehetsége arra, hogy világosan és röviden fejezze ki azt, a mit akart mondani, és hogy a mit mond, tényekkel és példákkal illusztrálja.

Temetésén oly sokan jelentek, hogy az Eglise de l'Etoile nem tudta befogadni. E sokaság legnagyobb részben olyanokból állott, a kikkel ő jót tett és olyanokból a kik vele összeköttetésben állottak s többen voltak jelen a politikai és irodalmi kitünőségek közül is. A felette mondott megható beszédekben a szónokok nagy tisztelettel adóztak szív és észbeli tulajdonságai iránt. Nem térhetek ki mind e beszédekre, mert az sok tért venne igénybe, de a Pressensé-ét fel kell emlitenem. Pressense,¹⁾ ki oly közel állott az elhunythoz megindító szavakban emlékezett meg az ő régi társa pályájának kezdetéről s a „Revue Chretienne-ben való munkásságáról. Felemlítette azt is, hogy B. 1870-ben Páris ostroma alatt mily emberfeletti tevékenységet fejtett ki a sebesültek szenvedéseinek enyhítésében és hogy aztán nyilvános népszerű conferenciákat tartott, hogy küzdjön a communisták esztelen eszméi ellen. Végre jelezve, hogy a köztük beállott nézetkülönbség semmit sem változtatott barátságukon, beszédét e szavakkal végezte: „A kit én e pillanatban mindenek felett siratok benne, az a rokonszenves barát, a kivel a haza és az egyház legkritikusabb napjaiban mindig egyetértésben küzdöttem az elérendő nagy czélért; egy ily titokzatos kijelentés előtt csak hallgatni kell és imádkozni“.

A háboru után Bersier a „legion d'honneur“ érdemrendet kapta azokért a hazafias szolgálatokért, melyeket a Commune ideje alatt teljesített.

Bersier mint író, általánosan ismeretes. Állandó dolgozó társa volt a Revue Chretienne-nek, a melybe irodalmi kritikákat írt, melyeket nagyon becsültek. 1872—1875-ig a „Journal de Geneve“-be írt a Commune-ról figyelmet keltett leveleket Tőle van az 1872-iki zsinatnak is a története két kötetben. Ez emlékezetes zsinat vitái sehol sincsenek oly hiven és részrehajlatlanul közölve, mint itt. Egy liturgiát is adott ki a reformált egyházak használatára, melyet inkább az orthodoxok használnak. A liberalisok főleg a temetési részt használják belőle. Bersier liturgiájának ez a része nagyon terjedelmes

¹⁾ Pressensé beszédét veje Boegner, a missziók igazgatója olvasta fel, m vel az ő hangszálai nagyon megvannak rongálva s nem szabad nyilvánosan beszélnie. Örömmel tudósítom, hogy Pressensét jan. 11-én az erkölcsi és politikai tudományok akadémiaja tagul választotta meg. Az akadémia jobb választást alig tehetett volna.

s az ifju papoknak nagyon megkönnyíti a szolgálatot. B.-től számos az alkalomból kifolyó röpirat is jelent meg, melyek közül különösen nevezetes az, mely arra az időre vonatkozik, mikor Franciaországban is ugynevezett kultur-harczot akartak eléldézni. E füzetben a legegészségesebb liberalis elvek vannak kifejezve. Egy másik munkája, melyet csakugyan az alkalom hozott létre, melyben a Szent-Bertalan-éj nagy áldozatának ad igazságot, a Coligny Gáspárról irt kötet. Ebbe a munkába egész szívét és egész lelkét öntötte belé. E mű oly munkákkal jön egy sorba, mint Delaborde grófnak Coligny-ról és eme jeles család különböző tagjairól irt munkái. De a mi B. nevét mindenek felett meg fogja őrizni, azok beszédei, melyekben mély erkölcsi érzés nyilvánul, s világos apologetának mutatja magát. Kétségtelenül, hogy azok orthodox színezetűek. De minő értelemben alkalmazza az orthodoxia elveit és gyakran hogy födi el azt a szív érzelmének emelkedettsége, mit nem lehet formákba zárni. Különben dicséretére legyen mondva, ő sohasem igényelte azt, hogy az igazságot csak egy formában lehet kifejezni. De még igen korai az ő munkásságáról és gondolkozásáról itélni. Hagyjuk, hogy az idő mérjen meg minden dolgot a maga helyén. Ez a módja a részrehajlatlanságnak és egyenlő mértéknek.

— Delaborde Lajos Gyula gróf, kit fennebb említettem, csaknem egy időben halt meg Bersier-vel, alig 24 óra időközzel. Egyik legkitünőbb férfja volt Franciaországban a protestantismusnak, melyhez ő annyira ragaszkodott s melynek mint író, jeles munkáival oly sokat használt. 1806-ban született Párisban. Atyja a Delaborde nevet viselő ezrednek volt a tábornoka s testvére Delaborde Henri a szépművészetek akadémiájának titkára. A jogot elvégezve, kilencz évig ügyvédséget folytatott. Azután a párisi törvényszékhez bírónak neveztetett ki, mely tisztet foglalta el akkor is, midőn halála békövetkezett. De nevét főképpen mint történelemíró tette ismeretessé. Erősen meglevén győződve az egyház és állam elkülönítésének szükségéről, Lutteroth, Pressensé és több mások mellett egyik alapítója lett a Taitbout szabadegyháznak. Hivatalos elfoglaltatásán kívül idejét a francia protestantismus történetének tanulmányozására fordította. S mindenek felett a Coligny családdal foglalkozott előszeretettel. Delaborde grófról azt mondották, hogy egy ünnepélyes pillanatban Coligny-ig emelkedett fel, annak márványemléke előtt állva. És ez igaz is mindazoknak a véleménye szerint, kik az ő munkáját, „Gaspard de Coligny, amiral de France, 3. vol. in 8°“, olvasták. E mesteri művet, melyben sok eddig ismeretlen adat van, a francia akadémia megkoszoruzta. Mielőtt e nagy munkája megjelent volna, számos monographiát irt e kitünő család más tagjairól, például: „Mme l'amirale de Coligny après la St. Barthelemy“ és „Eleonore de Roye, princesse de Condé“ stb. S végül az a monographia, melyet kevéssel halála előtt adott ki: „Louise de Coligny, princesse d'Orange“. Alelnöke volt a francia prostants történelmi társulatnak. Temetésén Schickler elnök nagy-szerű beszédben sorolta fel a francia protestantismus iránt szerzett érdemeit. Delaborde gróf egyik munkatársa volt a „Bulletin de l'his-

toire du Protestantisme“-nek s értékes czikkeket irt a vallástudományok encyclopediájába is.

— Miután e levellem kizárólag a halottaknak van szentelve, szemrehányást kellene, hogy tegyek magamnak, ha meg nem emlékezném egy fájdalmas veszteségről, mely a párisi liberalis protestansokat érte. Ezelőtt öt nappal adtuk meg a végtisztességet egy nőnek, kire mindig a legkedvesebb emlékezés közt gondolunk: e nő a mi mélyen tisztelt Coquerel Athanázunk özvegye volt. Róla is el lehet mondani, hogy a legnagyobb tisztességben halt meg 70 éves korában. Nimesben született régi huguenotta családból. Szép jellemű nő volt, s szerény és mivelt. Ifju korában Vincent Sámueltól, „A protestantismusról való nézetek“ híres szerzőjétől vett leczkéket, tőle, a kiről azt mondják, hogy a modern protestantismusnak helyes meghatározását, igazi formuláját találta meg. Az ő tanításából merítette az eszmék ama világosságát, az ő iskolájában nyerte ama hitszilárdságot, a vallásos érzelem ama mélységét, a társas érintkezésekben való ama kellemességét, melyek az ő kitűnő mesterét annyira jelemczték. S mindezek a kiváló tulajdonságok egy oly nemes szellem hatása alatt érlelődtek, fejlődtek ki benne, mint ifj. Coquerel Athanáz. Coquerelné maga a megtestesült szeretet volt. Mindenütt igyekezett jót tenni, de feltűnés nélkül; ő nem akarta, hogy róla beszéljenek. Coquerel A. meghalván, az általa alapított művek, árvaházak, jótékonsági egyletek stb. ugyszólva rámaradtak. Attól lehetett tartani, hogy ez alapítások nem sokáig maradnak fenn. De a nő tovább folytatta a munkát, melyet férje hátrahagyott. Gyöngye egészsége mellett is, mert mindig beteges volt, fáradhatlanul munkált, s férje barátainak segítségével fenntartotta eme jótékonsági intézeteket, melyek közül különösen a neuilly-i árvaház teljes virágzásnak örvend. Mikor mások nyugtalankodtak a holnap miatt, ő soha sem kételkedett a jövőre nézve. Tántorithatlanul bizott a jó ügyek sikerében. A kik nem ismerték, soha sem hitték volna, hogy oly gyenge testben annyi erély lakozik. Oly akarat erővel volt megáldva, melyet semmi sem gyöngithetett meg. Erős lelke küzdött a szenvedés ellen, uralkodott fáradt testén. A telet rendesen délen töltötte, de december hóban mindig megjelent Párisban, hogy elnököljön a jótékonsági bazárban, melyet a neuilly-i árvaház részére rendeztek. Éppen itt kapta a betegséget is, mely aztán néhány nap mulva életének véget vetett. Vele az annyira bántott és szeretett ifj. Coquerel Athanáz egyik legkedvesebb emléke tűnt el. De bizzunk, mert ha az emberek eltűnnek is, műveik megmaradnak: Coquerelné békén alhatik, bizva Istenben és bizva férje barátaiban, kik az övéi is voltak, s a kik fenn fogják tartani azokat a műveket, a melyeknek ő szentelte magát annak a halála után, a ki azokat alapította. E barátok hivek fognak lenni az ő szavukhoz és kedves halottaik emlékéhez.

U. i. Szándékom volt most még írni arról a beszédről is, melylyel Sabbatier tanár a párisi theologiai fakultáson a hittani elő-

adásokat megnyitotta. E beszéd nagy zajt keltett főleg az orthodox párton. Minthogy kinyomatott, a legközelebbi számban ismertetni fogom. Megérdemli, hogy széles körben legyen ismeretes.

CHARRUAUD.

LEVÉL A FŐVÁROSBÓL.*)

BUDAPEST, dec. 9. 1889.

Egyházközségünknek két héten van egyetlenegy istentisztelete, vasárnap. Kitünő szónok, többnyire harmoniás ének közben prédikál, a templom fütve, hajó-, lóvonatu vasut-, kocsiközlekedés a város minden pontjáról kényelmesen s gyorsan szállítja a közönséget bármely pontra. S mégis gyéren imádkozó közönség, nemcsak nálunk, de más templomokban is.

Okul különbözőket hoznak fel: eső, szél, hideg, költséges ut, az élet gondjaival elfoglaltatás, stb. E többik közt van az is, hogy némely minister nem enged időt templomba menésre. Az állam nem nélkülözheti egy perczig is, a kiket szolgálatába vett és fizet. Ez tény, hitelesen mondják. Rideg és a vallásra nézve mostoha tény. De ürügyért s egyesek visszaéléséért a templomtól zárni el, a kinek szükséges az imádkozás, nem helyes eljárás.

Már ma még a munkás is megünnepli a vasárnapot; a tisztviselőtől sem lehetne, nem kellene megvonni azt az egy órát. Elég elfásultak már ugy is a kedélyek, elég nagy a közöny erkölcs és vallás iránt. Nem kellene irtogatni a szivekből annak különben is kihalóban levő csiráját. Én a mai társadalom szörnyü bűneit: a köziránti érdektelenséget, a becsület áruba bocsátását, a sok sikkasztást, főbelövést, az önzést, a tilos uton boldogulni akarást ezzel egybefüggésben lenni gondolom. Nem rég szó volt ismét a tisztviselői Pragmatikáról, erről a törvényről, mely a tisztviselőnek jogait is elismeri és védni fogja. Ebben tán erre is ki fog terjedni a törvényhozás figyelme. Tán a jövő képviselőválasztásig elkészül.

Szép isteni tiszteletünk volt. A beszéd tárgya a jellem-szilárd-ság s a jó mellett való állhatatos megmaradás, keresztelő Szent János életéből vétetvén a példa, s hol az evangelium írója azt kérdi a csoda látni jött néptől: Azt hiszitek, hogy ingadozó nád-

*) E levél még mult füzetünkre küldetett volt, de későn érkezvén, csak most közölhetjük.